

José Enrique Gargallo Gil (Barcelona)

Joan Coromines i el lèxic dels altres valencians

1 Qui són els altres valencians? Quin, l'objecte de la present contribució?

L'onze de setembre de 2005 el dominical del diari *El País* (núm. 1511) incloïa una entrevista (p. 13–17) a Francisco Candel, autor ben conegut com a representant de la novel·la social, originari del Racó d'Ademús (València) i barceloní d'adopció, amb motiu dels seus vuitanta anys de vida. “Se considera catalán y valenciano”, s'hi podia llegir a l'encapçalament (p. 13). En relació amb aquestes dues identitats, i a propòsit d'un llibre seu de gran èxit editat a la dècada dels seixanta, em van cridar l'atenció la pregunta i la resposta següents:

- En 1964 publicó ‘Els altres catalans’, sobre los que, como usted, vinieron de fuera...
- Me lo pidieron los de Edicions 62. Habían publicado *Els altres valencians*, de Joan Fuster, y se les ocurrió pedirme un libro, y a mí se me encendió la bombilla. ¡*Els altres catalans!* [...] (p. 16)

Si no és que es tracta d'un error de transcripció de l'entrevistador, jo diria que la memòria va trair l'octogenari escriptor valencianocatalà, i li va fer recordar no precisament el títol de l'obra de Fuster (1962) —*Nosaltres, els valencians*—, sinó un possible títol apropiat per al·ludir al fet diferencial dels valencians originaris de terres (valencianes) de parla castellana, dels quals molts solen oblidar-se.

De fet, quan els valencians —els de llengua catalana— parlem del País Valencià, solem oblidar-nos dels «altres» valencians: les nostres generalitzacions no els tenen en compte [...] (Fuster, 1962: 95)

Aquest altre possible títol és el que manllevo a Fuster i Candel per a referir-me al lèxic dels altres valencians dins l'obra de Joan Coromines. Que jo sàpiga, un aspecte fins ara inexplorat de la catedral científica del gran filòleg. És per això que la present contribució té com a objecte de revisar el tractament que Coromines atorga a aquesta parcel·la de lèxic (en què abun-

den catalanismes, aragonesismes, orientalismes peninsulars i altres “-ismes” no menys interessants) en les seves dues grans obres etimològiques, el *DCECH* i el *DECat*. Començo amb l’ús corominià de l’etiqueta *xurro* (2); segueixo amb les fonts (llibresques i orals) d’on beuen totes dues obres (3); continuo amb els llocs de referència (4); acabo amb una relació alfabètica de lèxic i dades connexes (5). Ofereixo sistemàticament la localització precisa (volum, pàgina, columna, ratlles) dels nombrosos passatges citats; i, quan ho considero oportú, els comentaris lexicoetimològics pertinents.¹

2 Ús popular i filològic de la designació *xurro(s)* aplicada a la gent, al territori i als parlars. També dins l’obra de Coromines²

A l’entrada *xurro* del *DECat*, s’hi poden trobar testimonis de l’ús popular d’aquesta denominació, adreçada als valencians de terra endins, de parla castellana (castellanoaragonesa), així com al aragonesos de terres contigües a València. Testimonis com els d’Escrig o el Diccionari Aguiló, als que Coromines afegeix d’altres, com el de la via fèrria que “s’anomena popularment «*La çurra*, ja a Puçol, i és la via de passatgers que a través de Sogorb segueix cap a Calatayud” (IX, 617a4–6).

És de notar aquesta continuïtat en l’aplicació transfronterera valencianoaragonesa, tant als “altres valencians” com als veïns aragonesos. Justament a aquests es refereix el testimoni de l’etimòleg, de Vistabella estant:

Ja el 1935 m’anotava que ho aplicaven també com a designació objectiva del castellà local, fins el ben parlat: «I aquells pobles lluny? –És a Cantavella i a l’Anglesola, que parlen *çurro*» Ares del M. (“Cantavieja”, ‘Iglesuela del Cid’); mirant des de Vistabella: «allà ja són muntanyes dels «*çurro*»». (IX, 617a6–12).

Es tracta d’una aplicació a gent i territori de la València i l’Aragó de frontera que comparteixen una parla molt afí, castellanoaragonesa; d’una implicació a banda i banda de la ratlla administrativa que recullen els respectius diccionaris acadèmics del castellà (*DRAE*) i del català (*DIEC*).³ Tot i així, jo em cenyiré ací a l’abast territorial estrictament valencià de l’etiqueta, tal

1 Agraeixo a Joan Veny la lectura del text i els seus suggeriments.

2 M’he ocupat de la designació *xurro(s)* en un treball anterior (Gargallo, 2002a: 179–182).

3 “*Val.* Dicho de los aragoneses y de los habitantes de la parte montañosa del reino de Valencia: Que hablan castellano con rasgos aragoneses” (*DRAE*, s. v. *churro*², *rra*; 3a ac.). “Aragonès, esp. del Baix Aragó i de la zona limítrofa dels Serrans de parla espanyola” (*DIEC*, s. v. *xurro*², *xurra*; 1a ac.).

com es desprèn de les definicions del *DCVB* o la *GEC*.⁴ Precisament l'autor de la informació enciclopèdica de la darrera font, en Joseph Gulsoy, se serveix de *xurro* per a designar els parlars castellanoaragonesos de València en algun treball seu (per exemple: Gulsoy, 1970). I de fet, de l'abundant recurs metalingüístic de Coromines al designador *xurro*, només trobo un cas en què l'empri referit a gent aragonesa: “[...] i fins als xurros, car *sucar* «untar» s’usa en el Baix Aragó (a Cantavella, segons Puyoles–Valenzuela).”⁵ (*DECat* VIII, 133b14–16). L’aplicació administrativament valenciana, juntament amb la implicació lingüísticodialectal castellanoaragonesa, són ben presents a l’article *churro* del *DCECH*:

[...] *Churro*, aplicado al carnero de pelo grueso y de lana basta [...] y en Valencia *xurro* se aplica a los habitantes de la parte montañosa del reino, que hablan dialecto aragonés, gentes miradas como rudas y groseras [...] (II, 411a13–16)

Gent i territori valencians. Parlars castellanoaragonesos, o senzillament castellans. Són els atributs habituals de *xurro/churro* en l’ús corominià al *DECat* i al *DCECH*. Vegem-ne una mostra:

- La gent:

Colomina és el que es diu en el País Valencià, des de Tortosa (també a la Ribera Alta del Xúquer, on els xurros d’Aiora eren els qui anaven a vendre *kolomina* a Sumacàrcer, 1962), en lloc de *colomassa* del Princ. (*DECat*, II, 838a60–b4)

- El territori:

[...] d’aquí el *Portal de Serrans*, per on se surt de la ciutat cap a la pròxima comarca xurra de Xiva–Xest [...] (*DECat* VII, 843b57–59)

[...] d’altra banda els val. diuen que als pobles xurros de la Canal de Navarrés –Xella i Anna– «parlen *çapurraó*» (Sumacàrcer, 1962). (*DECat* IX, 436a48–51)

[...] en la zona churra del Alto Mijares (prov. Castellón) hay la llamada *Fuente de Todo* (Monzó, *ACCV* XII, 1951, 248), nombre que encuentra un eco en el del pueblo de *Fuendetodos* [...] (*DCECH*, v, 687b5–10)

---

4 “Pertanyent a la part de l’antic Regne de València on parlen aragonès o murcià (Val.)” (*DCVB*, s. v. *xurro*, *xurra*; 1a ac.). “1. Relatiu o pertanyent a l’àrea del País Valencià on parlen xurro i als seus habitants. 2. Habitant d’aquesta àrea. 3. Parlar de l’àrea castellana del País Valencià, especialment de l’Alt Millars, l’Alt Palància, el Racó, els Serrans i la Foia de Bunyol [...]” (*GEC*, s. v. *xurro -a*).

5 *Íd.* López Puyoles / Valenzuela (1908) a la meua bibliografia de referència.

El *DECat* (s. v. *xurro*) inclou una citació procedent del Diccionari Aguiló: “aragonès de la *Xurreria*, o sigui de les comarques aragoneses veïnes del Regne de València” (IX, 616b51–52). Potser s’inspira Coromines en aquesta font quan en alguna ocasió cita *xurreria* (amb la inicial minúscula) en el seu *DECat* (VI, 834a24; VII, 495a44–45). D’altra banda, també algun topònim es pot trobar adjectivat per l’etiqueta *xurro* / *churro*.

Como nombre de lugar hay también algún ej. en la España oriental: *Antas* en Almería, *Antella* junto al Júcar en Valencia, y seguramente, con pronunciación arabizada, el churro *Andilla* junto al Villar del Arzobispo. (*DCECH*, I, 277a35–39)

- Els parlars

Sobre el P. Val. escrivia J. G. M. (1955): «El *xop* no em sembla un arbre valencià [...] La fusta venia abans pel riu Túria, fins farà uns 50 anys només, i els raiers eren tots xelvanos, de Xelva, de parla xurra [...]» (*DECat* IX, 579b25–31)⁶

Finalment, no acabo de treure l’entrellat a l’ús del derivat *xurrismes* en el següent passatge:

La forma mossàrab deu ser ja la documentada c. 1390 pel Torc. d’Aversó: *xinxxa* (535.6), recollida en qualitat de rima rara, aplegant-n’hi altres 8 (sobretot provençalismes, xurrismes o castellanismes). (*DECat* IX, 545a28–31)

3 Les fonts

3.1 Fonts llibresques (amb un previ excurs per l’orient peninsular)

Ja s’ha dit prou (Vàrvaro, 1999: 24; sota l’epígraf *Ironía de la historia*) que Coromines, en la redacció de les seves grans obres (*DECat*, *DCECH*, *Onomasticon Cataloniae*) va decidir no tenir en compte la investigació dels darrers decennis. Doncs bé, aquesta mancança de fonts més recents es deixa notar també en el tractament del lèxic ací examinat. Així, pel que fa a l’anàlisi de certs orientalismes peninsulars o aragonesismes que tenen representació en les comarques xurres, s’hi troba molt a faltar una obra com l’*ALEANR* (1979–1980), que inclou cinc punts d’enquesta en aquesta

---

6 Les inicials J. G. M. corresponen a Josep Giner i March, que apareix citat així i d’altres maneres als dos diccionaris ací tractats. Sens dubte és la font oral més utilitzada per Coromines en relació amb el lèxic *xurro* (*vid.* 3.2.1).

zona contigua al Baix Aragó,⁷ i li hauria proporcionat al gegant de l'etimologia romànica informació molt més precisa sobre l'àrea de determinats mots. Per exemple, quan escriu sobre les designacions onomatopèiques de la putput: “A Bielsa diuen *el apaput* (1965) [...] i Amado Alonso (RFE XIII, 32) ens informava que a Navarra en diuen *babuta* [...]” (DECat VI, 878a4–7). O quan defensa una base etimològica *PĪCQUINĒLLA a través d'un intermedi *pequinella (amb metàtesi) per arribar a la *paniquella* o *paniquera* del català pirinenc i a la *paniquesa* de l'Alt Aragó (amb canvi de -LL- a -s- d'acord amb l'antiga fonètica altoaragonesa i ribagorçana) (DECat VI, 226–227), desestima en conseqüència l'etimologia folklòrica “*pan-y-queso*” prèviament adoptada per savis com Menéndez Pidal o Rohlf, li concedeix si més no un pes a manera d'etimologia popular en la darrera variant, la *paniquesa* de l'Alt Aragó, i finalment es limita a escriure que “la terminació en *-esa* s'estengué bastant, fins al Bearn, fins l'aragonès oriental (Puebla de Íxar i Casp, BDC XXIV)” (227a47–49).

En el primer cas, si hagués pres en consideració el mapa 459 (*abubilla*) de l'ALEANR, hauria pogut constatar l'alternança de variants bisíl·labes amb final consonàntic del tipus *pulput/polput/palput* i variants trisíl·labes a la manera de *bu(r)buta* o *porputa* per tot l'àmbit lingüístic castellanoaragonès, compresa l'àrea xurra de València. En el cas de *paniquesa*, la mateixa obra (mapa 472: *comadreja*) li hagués fet veure la notable extensió meridional d'aquesta forma, i potser li hauria fet sospesar distintament la hipòtesi d'un tractament fonètic originàriament altoaragonès (-LL- > -s-) com a alternativa a la interpretació tradicional basada en *pan-y-queso*.⁸

3.1.1 Torres Fornés (1903), l'obra més citada

Obra que arreplega lèxic i ofereix una caracterització bàsica del parlar de Sogorb (capital de l'Alt Palància: 4.3), però que tanmateix inclou informació procedent de l'erudit Simón de Rojas Clemente sobre mots i trets dialectals diversos de Titaguas (p. 168–208), localitat dels Serrans (*la Serranía* com a designació autòctona), de la província de València (4.4). El cas és que no són poques les dades que Coromines poua d'aquest llibre en relació

7 Tres punts a la província de Castelló: CS-300 (*Arañuel*), de l'Alt Millars; CS-301 i CS-302 (a l'Alt Palància), que figuren (erròniament intercanviats) com a *Segorbe* i *Bejís*, i en realitat corresponen a Begís [Bejís], més proper a Terol, i Sogorb [Segorbe], prou més oriental. Dos punts a la província de València: V-100, Ademús [Ademuz], al Racó; i V-101, Titaguas. Vegeu el punt 4 i el mapa final (p. 61).

8 Sobre l'àrea de *paniquesa* torno en el punt 4.4.

amb el lèxic de Titaguas, que pren equivocadament com a població de l'àrea sogorbina, de la província de Castelló. *Quandoque bonus dormitat Coromina*s, ha escrit Francisco J. Oroz en el títol de la seva contribució al nostre homenatge al mestre català.

3.1.2 Altres fonts, més o menys esporàdiques

Amb l'excepció d'una referència a l'article publicat per Natividad Nebot⁹ a l'*Archivo de Filología Aragonesa* (XXXII / 1984, p. 85), que Coromines cita al suplement pòstum del desè volum del *DECat* a propòsit de l'etimologia de *nissaga* (X, 34a37–38), només trobo referències a fonts prou anteriors a la dècada dels vuitanta.

Així, Llatas (1959), que li forneix lèxic del Villar del Arzobispo (4.4) i la comarca que (ja ho he dit al punt precedent) els serrans anomenen *la Serranía*. Curiosament, no veig l'obra inclosa dins la Bibliografia del *DCECH* (I, p. XXXVI–LXV), tot i que la trobo citada en un parell d'ocasions al diccionari; una, de manera molt telegràfica; l'altra, de forma totalment elusiva:

[...] el vocablo debe ser más de los pueblos fronterizos valencianos de lengua castellana, donde *rocha* es vivo para 'cuesta' (*subir una rocha empindongada*, p. ej.), registrándose alrededor de Chelva y Villar del Arzobispo en todos los pueblos a la izquierda del Turia, junto con *rochudo* 'empinado' y *rochero* 'paraje de cultivos empinados' (Vic. Llatas, *Habla del V. del Arz.*) [...] (II, 449b45–57)

[...] debe de emplearse localmente en valenciano fronterizo, pues Escrig recoge *malvar* 'corromper, depravar, viciar, alterar' desde su primera edición [...] Escrig era de Llíria[,] a cuyo uso local corresponderá el vocablo, pues yo lo he oído efectivamente en un pueblo contiguo, Cassinos [*sic*] [...] tampoco lo registra V. Llatas en Villar del Arzobispo. (III, 789b13–26)

En canvi, sí que apareix la referència bibliogràfica al *DECat* (I, XXX): "Llatas, Manuel [en lloc del seu prenom, *Vicente*]".

De la vora del Villar del Arzobispo són les següents notícies, tretes de la mateixa pàgina de l'opuscle de Nicolau Primitiu (1936: 34). Concretament de les Alcubles (*corfa*: *DECat* II, 934b42–44, 935b22–23; *lladriola*: *DECat* V,

---

9 Natividad Nebot és autora de diversos treballs sobre els parlars de les comarques de l'Alt Millars i l'Alt Palància, de la província de Castelló (4.2 i 4.3). En relació amb aquesta autora, escriu Coromines: "M'he alegrat que En Gulsoy aprofiti els excel·lents escorcolls de la Prof. Nebot, que jo li vaig fer conèixer ja poc abans de 1980 [...]" (*DECat* x, 34a43–46). En alguna ocasió Coromines la cita com a font oral (3.2.2).

23a34–36) i de Pedralba, que Coromines escriu *Pedralba* (*ençà*: *DECat* III, 414a28–30; i *DCECH* II, 649b16–18).

Sobre Titaguas, a més de l'habitual recurs al vocabulari de Rojas Clemente (3.1.1; 4.4), es troba alguna dada extreta d'una altra obra d'aquest mateix autor (Rojas Clemente, 1807):¹⁰ *DCECH* I, 379a40; III, 605a4; *DECat* v, 121b9.

Per l'Alt Millars poua algun cop de Monzó Nogués (1951): *DCECH* (v, 687b8); *DECat* (VII, 115b34–39, 116b56–58).

En alguna ocasió recorre a l'obra de Colmeiro (1885),¹¹ que inclou noms vulgars de plantes a la Península Ibèrica. I se'n recorda, d'aquest recull, fins i tot quan no el té a mà.

[...] no tengo a mano Colmeiro [...] (*DCECH* I, 737b17)

Colmeiro no registra el vocable [*margallón*] entre las denominaciones castellanas del palmito, *Chamaerops humilis* (V, 187). Que yo sepa se emplea sólo en Segorbe (Torres Fornés) [...] (*DCECH* III, 851b4–7)

Colmeiro (V, 278–9) no recoge este nombre entre los del carrizo común ni otras especies del género Phragmites, sólo da *cisla* en Titaguas (parte aragonesa de Castellón de la Plana), como recogido por Rojas Clemente (princ. S. XIX). (*DCECH* v, 263b20–25)

[...] en Segorbe *tollaga* fué recogido por Rojas Clemente (Colmeiro II, 30) (*DCECH* v, 529b45–46)

Recorre freqüentment al vocabulari murcià de García Soriano (1932).¹² Ara bé, només trobo una referència al dialecte del Baix Segura, de la zona d'Oriola:

[a propòsit de *xiular*] El dualisme pot arribar fins al Segura, car el mot continua encara un poc més enllà de la frontera: a Oriola diuen *chular* en llur castellà, però hi ha *siular* en un poble d'aquella comarca, San Miguel de Salinas (GaSoriano, *Vocab. Murc.* p. LXXXIII). (*DECat* IX, 564a49–54)

10 Curiosament, inclosa a la Bibliografia del *DECat*, però no a la del *DCECH*: “Rojas Clemente, Simón de, *Ensayos sobre las variedades de la vid común que vegetan en Andalucía, con un índice etimológico y tres listas de plantas en que se caracterizan varias especies nuevas*, Madrid, 1807” [*apud DECat* I, xxxviii].

11 Miguel Colmeiro, *Enumeración y revisión de las Plantas de la Península Hispano-lusitana e Islas Baleares, con la distribución geográfica de las especies y sus nombres vulgares, tanto nacionales como provinciales*, 5 vols., M. 1885. Així figura al *DCECH*, p. XLIII.

12 Obra que Coromines elogia dins les indicacions bibliogràfiques del seu *DCECH*: “uno de los mejores diccionarios dialectales” (I, p. XLVIII).

Com hem vist, en la redacció dels dos diccionaris és prou asistemàtica la citació bibliogràfica. En tenim algun altre exemple en relació amb la *Geografía General del Reino de Valencia* de Francisco Carreras Candi [Barcelona, s. d.]:

[*provi*] Mundina ho donà com a forma sogorbina (*GGRV*, *CastPna.*) (*DECat* VI, 834a 24–25)

[...] *Tou* «hueco» arriba fins al parlar xurro de Fanzara, fronterer del cat., aigües avall de Sogorb (R. Huguet, *GGRV*, *CastPna.*) (*DECat* VIII, 675b21–23)

3.2 Fonts orals

3.2.1 Freqüents

A més de les del propi Coromines, que data els seus testimonis majoritàriament a principis dels anys 60 (*vid.* 4), destaquen les d'un parell d'informadors de primer ordre, Josep Giner i Joseph Gulsoy.

Tot i que no estic en condicions d'oferir estadístiques exhaustives, diria que la principal font oral de Coromines és la del seu amatent col·laborador Josep Giner i Marco (tal com apareix el seu nom a la *GEC*), que Coromines esmenta amb *Marcb* com a segon cognom (quan el cita pels dos cognoms), tot sovint com a "Josep Giner", i algun cop també només per les inicials J. G. M. (*DECat* IX, 182b1; 579b25). Un bon exemple de la generositat de les seves informacions és el de l'enquesta amb comerciants del mercat de València i altres del Racó d'Ademús (4.5) sobre els noms de la preuada poma (*es*)*pedriega* i altres varietats (amb els seus noms) del Racó i de la *Serranía* de Xelva (*DCECH* I, 382a42–b4).

Un altre fidel col·laborador, Joseph Gulsoy, també forneix abundoses dades de l'àmbit xurro. Coromines l'esmenta en no poques ocasions: "Gulsoy sentia *la kolóča* en els montes de Ayódar (1961) [...]" (*DECat* II, 769a48–49); "Gulsoy va sentir-ho [*hardacho*] a Argelita [...]" (*DECat* v, 73a50–51); "en el P. Val. l'usen [*espolsar*] fins els xurros «sacudir, quitar el polvo; sacudir la fruta para recolección» (Énguera i C. d. Navarrés: Gulsoy, 1974)" (*DECat* VI, 664a51–54); "Gulsoy va recollir *estovaja* [suposo *estobáha*] a Anna i Navarrés (1970)" (*DECat* VIII, 680b44–45). A més, en el text de les lletres que Joseph Gulsoy va redactar al *DECat*, aporta dades d'una de les àrees de frontera que va investigar *in situ*, Énguera i la Canal de Navarrés (tot i que no sempre ho especifica, deuen ser dades de primera mà).

És el cas d'*ansa* (v, 877a59–60); de *niquitoso*, que “[...] vam registrar a més a la zona xurra d’Énguera-Canal de Navarrés en un sentit molt semblant: ‘home fastijós, que causa molèsties’ (1965, al poble de Navarrés)” [v, 900b19–22; em pregunto si el plural és de cortesia o implica també Coromines]. És el cas també del mot *orage* ‘temps’: “jo vaig sentir-lo a tota la zona d’Énguera-Canal de Navarrés (1965): *el buen orage* ‘el bon temps’ (Éng.), «Haze buen (o mal) *orage*» i la loc. *estar alguno de mal orage* «estar rabioso, nervioso» (Anna)” [vi, 89b14–18]. El testimoni de *nevasco* que apareix entre claudàtors em fa pensar en una possible inserció de Coromines: “[MGadea, *Dic. val.; AlcM* el dóna a Moixent i Torís; és usual també en el castellà de la zona Énguera-Canal de Navarrés]” (v, 919b9–11).

3.2.2 Ocasionals

Com la de Vicente Llatas, els professors Sarrión y Fletcher, o la professora Natividad Nebot.¹³ Transcriu els corresponents exemples:

Vicente Llatas comunica que en el parlar xurro del Vilar de l’Arzobispo [*sic*] diuen *sáin*, sens dubte per *sáin* amb el conegut trasllat d’accent (com en *reina* < *reina*, *Láinez* < *Láinez* etc.), d’un pastís o coca feta amb sagí, que ells diuen *ensainada* (rectifica que allí es digui *ensaimada*) [...] (vii, 592a16–21)¹⁴

[...] Sí tengo, en cambio, comprobación del empleo segorbino, gracias a mi sabio amigo D. Fletcher (febrero de 1974): un colaborador local de su Servicio de Investigación Prehistórica, D. Inocencio Sarrión, recogió *cáucabas* «fruit del lledoner o almez» en Algimia de Almonacid (en un valle de la Sierra de Espadán, unos 8 km. al Norte de la ciudad [de Sogorb]) y obtuvo confirmación de lo mismo en la propia sede diocesana. (*DCECH* I, 737b28–36)

[...] se localiza la palabra *rocha* en una amplia área manchega y churra, p. ej. en Pavías, junto a Segorbe (dato de los profesores Sarrión y Fletcher) (*DCECH* v, 44a36–39)

[...] segorbino *gobanilla* (que me señala la Prof. Natividad Nebot) (*DCECH* II, 229a 30–31)

Por lo demás, *teggell* ‘ripia, viga pequeña’[,] etc., pertenece al catalán común. De ahí quizá el segorbino *tejillo* ‘esquila pequeña’, ‘persona que se mueve mucho, que no está quieta’, que me señala la Prof. Natividad Nebot [...] (*DCECH* v, 494a25–29)

13 Sobre aquesta informant, vegeu la meua nota 9.

14 En canvi, en l’obra de Llatas (1959) no trobo ni *sáin* ni *ensainada*.

4 Els llocs (de nord a sud)¹⁵

Per les datacions en forma d'anys entre parèntesis en el text de Coromines, cal pensar que en les seves excursions per les terres de llengua catalana l'etimòleg va trobar ocasió de fer alguna escapada a llocs de parla (castellana) fronterera. Per exemple, a Olocau del Rei (4.1), enclavament lingüístico-administratiu en què es parla el castellanoaragonès més septentrional de terres valencianes.¹⁶ També a l'Alcúdia de Beo (l'últim component toponímic, a voltes transcrit *Veo*, que és com apareix a la *GEC*), a l'Alt Palància (4.3). En tots dos llocs l'any de referència sol ser el 1961. Del corresponent treball de camp a l'Alcúdia, se'n fa ressò Gulsoy.

[...] últimament, m'assabenta el Prof. Coromines que en la seva visita a un altre poble fronterer, Alcúdia de Veo (prov. de Castelló), fa cinc anys, havia notat la *s* sonora en mots i combinacions com *cosa*, *casario*, *desecho*, las aguas, i la *s* sorda en *cazar* (però també *θ* en *caica* 'sèquia', *haciendo*, i *s* en *casa*, *perdices*). (Gulsoy, 1963–1968: 328, n. 47)

En canvi, és notòria la manca de familiaritat de Coromines envers altres terres i parles xurres més allunyades de la frontera lingüística. Sogorb [*Se-gorbe* en castellà] deu ser el lloc més sovintejat en les referències (extretes gairebé sempre de Torres Fornés, 1903; *vid.* 3.1.1) dels dos diccionaris etimològics. Ara bé, sobta per exemple l'atribució d'Argelita com a “terra sogorbina” (*DECat* IV, 381a36), quan aquest poble és a la comarca de l'Alt Millars i no a la de l'Alt Palància, de la qual Sogorb és capital. O que situï Fanzara “aigües avall de Sogorb” (*DECat* VIII, 675b22–23). Encara més, que expliciti en molts passatges del seu text la vinculació de Titaguas amb Sogorb, la Vall de Sogorb, el parlar sogorbí, quan aquella és població de la *Serrania* (prov. de València: 4.4), a mig camí entre Xelva i el Racó d'Ademús.

D'entre els llocs valencians de parla castellana que apareixen al *DECat* i al *DCECH*, relaciono a continuació (de nord a sud) alguns dels més freqüents. Anoto entre parèntesis l'any de referència quan el dona Coromines. Transcripció alguns passatges selectes amb les al·lusions al corresponent lèxic xurro.

15 Vegeu el mapa final (p. 61).

16 *Vid.* la *GEC*, s. v. *Olocau del Rei* [cast.: *Olocau del Rey*]: “Municipi dels Ports, de parla castellana, a l'extrem occidental de la comarca i pràcticament voltat de terres aragoneses [...]”.

4.1 Olocau del Rey [Rei] (1961)

[...] en el parlar aragonès d'Olocau del Rey anoto *barquilla* 1/12 part d'un *cabiç* de trigo [...] (*DECat* I, 643a15–17)

[...] *no calia que lo bicieran* sento a Olocau del Rey, *ya no cale* a l'Albareda (O. de Portell), i fins personalment *no le cale* — a Olocau (1961). (*DECat* II, 427b34–37)

Poso aquí, encara que no estic segur que derivi d'*escórrer*, en forma primària (en tot cas hi ha estat relligat, sigui per l'origen, sigui per encreuament), el nom d'una herba silvestre i medicinal que en diversos pobles de la meitat N. del domini valencià em va ser donada com *eskorreça* [...] en el parlar d'Olocau del Rei *eskurrubía* [...] (*DECat* II, 962a59–b8)

Nota 23: A Torís només la creien bona contra el mal de queixal, a Olocau contra altres mals [...] (*DECat* II, 964a52–54)

A Olocau del Rei anomenen *cuquillos* els habitants del poble aragonès de Cantavella, a Carlet *kunkellos* als de Benimodo [...] (*DECat* II, 1087b22–24)

[...] en el Baix Aragó s'ha propagat una forma *eskulla* (ja assenyalada en algun anex [*sic*] de Borao), que jo vaig sentir a Olocau del Rei [...] i que tant o més que a reducció fonètica a través d'*escuilla*, deu ser deguda a l'infl. del tipus *escullar/escullir* [...] (*DECat* III, 562b56–563a2)

[*girar*] *bírse* 'tombi's, giri's' Olocau del Rey (1961), allà on pertot dirien *dése la vuelta* o *vuelhase*. (*DECat* IV, 506a16–17)

[*royo*] El mot es manté, com és ben sabut, més o menys per tot Aragó (i en toponímia de Cast. la Vella), pertot amb el sentit de 'rogenc, roig', rarament 'vermell' (això en algun parlar del Baix Aragó «escrito con tinta *roya*» (Olocau del Rey) [...]) (*DECat* VII, 400a21–26)

[la paraula *vago*] substantivada, resta molt viva, en el Baix Aragó, per a 'coma, valleta molt petita i poc profunda'; en particular a Olocau del Rei, poble de lle. cast. en el Maestrat m'anomenen 8 o 10 paratges amb aquest genèric (*Vago de Bolerás, Los Vagos de la Morellana* etc.) [...] (*DECat* IX, 18a2–7)

4.2 L'Alt Millars

- Vilafermosa:

Vilafermosa [Villahermosa] (1935), el poble més septentrional de l'àrea contínua de parla castellanoaragonesa de l'interior valencià. Pertany a l'Alt Millars. És lloc de frontera lingüística i administrativa, a tocar de l'Aragó i

del català de València, del qual resta aïllat per l'imponent massís de Penyagolosa (Gargallo, 2002b: 137–138).

[*calcer*] és el que resta en vigor a tot el País Valencià [...] derivat directe del ll. CALCEUS ‘sabata’ [...] des d'on continua *kalθéro* en aragonès, des del parlar xurro de Vilafermosa (1935), fins a la punta NO. del país [...] (*DECat* II, 416b49–57)

[*topetar* ‘hallar, encontrar’] así he oído esta palabra (ajena al cat. del Principado) en muchos pueblos del Maestrazgo, sin excluir a Villahermosa, de habla castellana. (*DCECH* V, 548a18–21)

[*topar*] en molts pobles del Maestrat («*topetareu* una penya, i per baix arribeu a la punta de Penyagolosa», Vistabella etc., 1935; fins i tot en l'aragonès de Vilafermosa: «*topetarán* un masico y cudiao con el perro...») [...] (*DECat* VIII, 565b38–42)

- Argelita:

Població pròxima a la frontera lingüística, riu Villahermosa avall, prop de la confluència amb el Millars: *DCECH* (III, 103a40–41); *DECat* (IV, 381a36; v, 73a50–51).

4.3 L'Alt Palància

A més de la capital administrativa i diocesana, Sogorb (amb aquesta forma catalana al *DECat*; amb la forma autòctona castellana *Segorbe* al *DCECH*), sens dubte el lloc més citat (que no visitat *in situ*) per Coromines (3.1.1), apareix alguna referència escadussera a llocs de l'Alt Palància: “jo mateix vaig sentir *la Klóča* a Azuébar (S. [Serra] d'Espadà, 1961)” (*DECat* II, 769a44–45); i abundants al·lusions a un dels llocs veïns de la frontera lingüística que el mestre català millor retrata: Alcúdia de Veo [Beo] (1961–1962 sobretot; però trobo algun testimoni de 1965, i un ben primerenc de 1932); en castellà, *Alcudia*, sense l'accent gràfic.

[*aljub*] El mot s'estén fins als parlars xurros: a Alcúdia de Beo hi ha no sols un nom de lloc *L'ahúp* sinó que em parlaven de «*un ahúpe kon un brimbáls*» (o sigui ‘una llinda’) (1961) (*DECat* I, 203b2–6)

[*corrent*] en terra valenciana ho sento com a masculí i no sols dins els límits de la llengua («El Corrent» partida d'Almassora) sinó també en el xurro de la Serra d'Espadà («demos primero los nombres del *corrente* pac aquí», Alcúdia de Beo). (*DECat* II, 956a56–b1)

[*dragó*] Nota 1: [...] A Alcúdia de Veo deien que «sort què són sords» [*sí*] perquè si no... I cantaven una cobla ariant-los amb la víbora (1961) (*DECat* III, 196b23–25)¹⁷

[...] he constatat que és conegut a totes les zones muntanyoses valencianes: Vilafamés, Vistabella, Xodos [...] en el parlar xurro d'Alcúdia de Veo en diuen *adragón*. (*DECat* III, 196a21–25)

[*endrecera*] abasta fins els pobles val. de parlar xurro: (mirant una serra) «está en la misma *ndreséra*, en el mismo *kólm*», Alcúdia de Veo (1961–2) [...] (*DECat* III, 204a10–13)

[*fardacho*] D'altra banda, la *f* apareix convertida en aspiració muda en alguns parlars xurros: Alcúdia de Beo (1965), Villar del Arzobispo (Llatas); Gulsoy va sentir-ho a Argelita [...] (*DECat* v, 73a48–51) [sobre Argelita, *vid.* 4.2]

Migdia [...] i el cas és que sento *mezdia* a molts llocs: Morella, Alcúdia de Beo (*DECat* v, 671b50–52) [interessant catalanisme de frontera]

«el terreno *rodeno*» oposat a «terreno calar» Alcúdia de Beo, i la mateixa oposició amb *el kalár* feren constar a Olocau de Carraixet [...] I de partides dites simplement *El Rodeno* n'hi ha moltes com a mer topònim (Alcúdia de Beo etc.) [...] (*DECat* VII, 390b15–31)

[*sentir*] I fins i tot segueix més enllà dels límits occidentals de la llengua, per domini aragonès del Pirineu [...] però també cap al Sud, almenys arran de la frontera lingüística: «lo he *sentido* dir» Alcúdia de Beo (1961). (*DECat* VII, 803a59–b7)

Hi ha una variant amb excés de diftongació (potser indicatiu de manlleu català) a part del domini aragonès: *Onéka* [...] *suéka* a Alcúdia de Beo (1961) (*DECat* VII, 987b30–34)

[...] En parlars xurros de la Serra d'Espadà, vaig trobar una forma anàloga al fr. ant. *guivre*, però la descripció que en donaren corresponia a l'anull o noia de serp, en la formuletta: «si la *grípia* viera / y el adragón sintiera / y el lobo 'fato tuviera / hombre ni mujer no hubieral^{nota 2} / seguro sobre la tierra», Alcúdia de Beo. (IX, 269a47–53)¹⁸

Nota 2: Vers que l'informant alterava en «no habría hombre ni mujer». (IX, 270a6–7)

17 Em pregunto si la formulació entre cometes és literal, ja que en aquesta localitat (com en altres lingüísticament frontereres) es dona un cert bilingüisme, si més no passiu (Gargallo, 2002b: 137). D'altra banda, pel que fa a les creences relacionades amb aquest animal, vegeu la nota següent i els corresponents passatges del *DECat* (IX, 269a47–53; 270a6–7).

18 Cf. el *DECat* (s. v. *escurçó*): “dita rimada: «si el *eskurthón* oyera / y la víbora viera / mucha más gente muriera», Llaguarres i Gavàs (1957, 1965) (reemplaçant a Gavàs el tercer vers per «no habría bicho en el mundo que viviera»)” (III, 568a24–28). Vegeu fórmules i creences similars en l'*Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha* i en altres atles de l'àmbit hispànic peninsular, dins García Mouton (2003: 152–156).

[*lledoner*] En domini cast. consten una multitud de formes, citades per botànics, sovint no ben utilitzades ni prou exactes fonèticament, que enumero en el *DCEC/DECH* (*LATÓN II*) [...] el mot ha estat relegat a l'ús familiar, a causa de la invasió de l'aràbic *māis*, en la forma que em puntualitzava la dona d'immarcescible record, parlant de la fruiteta: «*almecinas...* no: *latones*, como decimos allí» (Bédar, Almeria, 1948). Ens interessem més les formes aragoneses i les restants de l'extrem oriental: [...] *allatonero* a Sta. Cruz de Moya (Cuenca) i *aligonero* o *lligonero* en el xurro de Titaguas, segons Rojas Clemente (1807); *latonero* en el de Sogorb (T. Fornés, s. v.) i d'Alcúdia de Beo (1961) [...] (v, 121a50–b10)¹⁹

4.4 Els Serrans [*La Serranía* és la denominació autòctona i popular]

- El Villar del Arzobispo [*Vilar de l'Arzobispo*, potser errata; només ho trobo així al *DECat* (VII, 592a17)]:

Coromines inclou aquest topònim al *DCECH* (v, 819b5–8): «*Villar* [*Aut.*], en realidad sólo conocido como nombre de lugar (*Villar del Arzobispo*, etc. [...]) del b. lat. *VILLARIS* 'población'. És lloc freqüentment mencionat per Coromines. A voltes sense explicitació de font. Tot sovint, amb remissió a l'obra de Llatas (1959) [3.1.2]. En algun cas, per informacions rebudes de Josep Giner (3.2.1).

- Titaguas:

Deu ser el punt més erràtic del lèxic xurro a l'obra corominiàna. El fet d'haver-se basat principalment en la informació manllevada per Torres Fornés (1903: 168–208) a Simón de Rojas Clemente, originari de Titaguas, degué desorientar el nostre erudit. L'afegitó del lèxic de Titaguas dins la matèria general sogorbina del llibre indueix Coromines a situar aquesta localitat i la seva parla en l'àrea d'influència de Sogorb, a ubicar-la en la demarcació provincial de Castelló: "pueblo castellano de Castellón de la

---

19 La "dona d'immarcescible record" no pot ser altra que la seva esposa, Bàrbara de Haro, a la qual dedica uns versos (s. v. *marcir*) al *DECat* (v, 473b39–44), tal com assenyalava Solà (1999: 206). Els versos, datats l'any (1981) de la mort de l'esposa, comencen amb aquesta invocació: "Oh dona de record immarcescible [...]". Dona que no trobo mai pel seu nom. Només en al·lusions elusives, com aquesta (curiosament de l'any 1948, d'Amèrica estant), que cal relacionar sistemàticament amb les referències a Bédar (Almeria). En un futur treball tinc previst d'indagar sobre la representació del lèxic i altres peculiaritats (dialectals, fraseològiques, toponímiques, etnogràfiques) d'aquesta localitat andalusa, que presumiblement li haurien pervingut a través d'aquest lligam conjugal. D'altra banda, sobre les localitats de Santa Cruz de Moya, Titaguas i Sogorb, vegeu respectivament 4.7, 4.4 i 4.3.

Plana” (*DCECH* I, 379a41–42); “el aragonés de Titaguas (prov. Castellón: Torres Fornés)” (*DCECH* I, 454b33–34); “zona aragonesa de Castellón” (*DCECH* III, 135a9–10); “Titaguas (Castellón)” (*DCECH* III, 605a3); “Titaguas (parte aragonesa de Castellón de la Plana)” (*DCECH* V, 263b23–24); “Titaguas de Sogorb” (*DECat* II, 172a3); “Titaguas, vall de Sogorb” (*DECat* VI, 583a7).

Poua Coromines prou sovint del llistat alfabètic de lèxic de Titaguas que ocupa les p. 194–197 de l’obra citada: “sogorbí de Titaguas *cosiol* «cuenco» (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* II, 994b25–26);²⁰ “[...] i avui hi ha *desfísioso* «displicente» en el parlar sessejant de Titaguas” (Sogorb, Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 84a3–5);²¹ “Titaguas (Sogorb) *endeñarse* ‘infeccionarse’ (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 132b37); “*ensa* «señuelo» a Titaguas (Sogorb, Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* III, 414a30–31); “«*chano-chano*: poco a poco» a Titaguas, vall de Sogorb, Torres Fornés, p. 194)” [la referència correspon, de fet, a la pàg. 195] (*DECat* VI, 583a6–8).

Precedeix la llista de mots de Titaguas de Torres Fornés (1903: 194–197) un comentari sobre l’afinitat entre els d’aquella localitat serrana i la més interior (ja en la província de Terol) de Rubielos de Mora, basat en un indicati tan poc consistent com la impressió que li van fer a un mestre que havia professat en aquesta altra localitat terolenca:

Sobre ellas nos dijo D. Francisco Montolio, antiguo y estudioso maestro de escuela, ahora de Castelnovo [població pròxima a Sogorb], pero que lo fue durante veinte años en Rubielos de Mora, que tan usuales como puedan serlo en Titaguas lo son en Rubielos las voces siguientes: [i a continuació, la susdita llista] Torres Fornés (1903: 193–194)

Però una cosa és que hi hagi afinitat general entre el centenar llarg de mots de la llista de Titaguas; i una ben altra, creure a ulls clucs que totes són extrapolables a Rubielos. Tot i així, com ja vaig assenyalar en un treball de fa anys (Gargallo, 1986: 655–656), el gran mestre de la filologia hispànica, don Ramón Menéndez Pidal, va caure en el parany d’entendre, a partir d’aquell indicati, que l’àrea de *mustela* (un dels mots de la llista: pàg. 196) arribava fins a Rubielos.²² Fet que desmenteix l’*ALEANR* (mapa 472: *coma-*

20 L’*ALEANR* (Mapa 895: *cuezpo*) registra per a Titaguas (V-100) aquest mateix catalanisme però amb la interdental [θ].

21 Però no es dona, ni de bon tros, de manera general el *seseo* a Titaguas, tal com en canvi era propi temps enrere del parlar sogorbí (Torres Fornés, 1903: 300), així com d’una sèrie de localitats de l’Alt Palància situades entre Sogorb i la frontera lingüística (Nebot, 1991: 18).

22 *Vid.* Menéndez Pidal (1980°: 396), punt 84 bis, nota 5: “Sigue después por Cataluña

dreja): el catalanisme *mustela* (amb variants com *mustelda*) té una certa projecció cap a l'interior, però l'aragonesisme *paniquesa* és el que domina per tot el Baix Aragó, i fins i tot té continuïtat pel Racó d'Ademús i per l'Alt Millars més pròxim a Terol.²³

No és estrany, doncs, que seguint el mestre Pidal i el rastre de la duplicitat Titaguas/Rubielos, escrigui Coromines: “MzPi. [Menéndez Pidal] (Rev. de Aragón) ^[24] comenta que també és corrent *aconortarse* ‘consolarse a Rubielos de Mora i Titaguas’ [*sic*]” (*DECat* II, 882a14–16). Sens dubte la font original és el llistat procedent de Rojas Clemente, i concretament la pàg. 194.

Una altra qüestió és que Joan Coromines prengui directament com si fos sogorbí el que és de Titaguas, sense ni tan sols esmentar aquesta localitat: “*al gallet* en el xurro de Sogorb (Torres Fornés, p. 195)” (*DECat* IV, 287a50–51); “a Sogorb «*amerarse* ‘empaparse’ de humedad, especialmente las personas cuando llueve», «empapar de agua los vajillos de madera», «llenarse de agua los poros de las obras de barro: *una olla, los ladrillos*» (Torres Fornés, p. 200)” (*DECat* I, 264a48–53). Tot i figurar a part de l'esmentada llista, aquesta darrera informació correspon també a Titaguas.

4.5 El Racó d'Ademús [Rincón de Ademúz]

Enclavament de la província de València abraçat per les de Terol (Aragó) i Conca (Castella-La Manxa) i prou allunyat de l'àmbit lingüístic català. Sobre aquesta comarca trobo alguna dada ocasionalment. Així, una detallada informació de Josep Giner (3.2.1) sobre la poma (*es*)*pedriega* i altres noms de varietats d'aquesta fruita (*DCECH* I, 382a42–b12). O la referència a *cañuto* (variant de *canuto*) “en el Rincón de Ademuz, en Utiel” (*DECat* I, 826a57). D'altra banda, no sé si Coromines pensava en la localitat de Castielfabib quan va escriure al *DCECH* (s. v. *castillo*): “*Castiel* es nombre de lugar mozárabe” (I, 917a15–16), ja que aquesta part romànica del topònim és justament la que s'utilitza popularment al Racó (Gargallo, 2004: 14, 24).

(*mustela*) y Valencia, entrando algo en el territorio aragonés de Teruel y Valencia (*mustela* en Rubielos de Mora, lo mismo que en el pueblo valenciano [de] Titaguas, TORRES FORNÉS, *Sobre voces aragonesas* [usadas] en *Segorbe*; 1903, pág. 196)”.

23 L'atles registra *paniquesa* al punt V-100 (Ademús) i a la localitat altmillarenca d'Arañuel (CS-300).

24 Críptica citació que no aconsegueixo precisar.

4.6 Altres contradades i localitats valencianes

- L'àrea d'Énguera i la Canal de Navarrés:

Apareix de tant en tant a l'obra de Coromines. A voltes l'any de referència entre parèntesis indica dades de primera mà: “*la Klóča* [...] a gent de Chella en la Canal de Navarrés (barranquet a la ratlla de Sumacàrcer, 1962)” (*DECat* II, 769a44–46). Tot sovint l'informador és Gulsoy, que aprofita material de la seva pròpia collita en el text de les lletres que ell mateix va redactar per al *DECat* (3.2.1).

- Llocs de parla castellana (murciana) del sud valencià: Oriola [Orihuela], San Miguel de Salinas, Almoradí, Asp [Aspe].

[...] a Oriola diuen *chular* en llur castellà, però hi ha *siular* en un poble d'aquella comarca, San Miguel de Salinas (GaSoriano, *Vocab. Murv.* p. LXXXIII). (*DECat* IX, 564a51–54)

[*basca* amb el significat de] ‘bochorno, calor sofocante’ [...] en el habla murciana de Almoradí (Alicante), *BDC* XVII, 55. (*DCECH* I, 534b50–54)

En Murcia [*palomica*] significa ‘mariposa’ [...] *palomica* en Zaragoza y Aspe (pueblo murciano de Alicante) [...] (*DCECH* IV, 357b54–59)

4.7 A tocar del territori administratiu valencià

Així, en el cas de Cantavella [Cantavieja], ja esmentat (ap. 2), de la província de Terol: “i fins als xurros, car *sucar* «untar» s’usa en el Baix Aragó (a Cantavella, segons Puyoles–Valenzuela)” (*DECat* VIII, 133b14–16). O en el de Santa Cruz de Moya, de la província de Conca, al llinar del Racó d’Ademús; localitat per a la qual assenyalo com a exemple el sucós *allatonero* del *DCECH* (III, 605a2) i del *DECat* (v, 121b7–8) [*vid.* 4.3 i la meua nota 19].

- 4.8 Alguna referència imprecisa. Com ara: “en les comarques xurres”;
els “«Serrans» xurros”

[*assagador* o més aviat *assegador* ‘camí tradicional de bestiar] Deu usar-se en alguns punts del Baix Aragó, i segurament en les comarques xurres, però ni d’això no tinc gaire confirmació (a Cervera del Maestre parlaren d’aragonesos que diuen *azagador*). (*DECat* VII, 584b44–48)

[...] a Torís, *čárko la Cabra*, i dalt de les muntanyes que dominen aquesta vila, ja fronterera dels «Serrans» xurros (cast.) hi ha «El *Čárko la Polla*» [...] (*DECat* IX, 463b59–464a1)

5 Relació alfabètica

Transcriu en cursiva les formes que he trobat citades per Coromines en el meu rastreig. Sobretot lèxic, però també alguns topònims, locucions o frases extretes dels parlars xurros. Dono en algun cas la versió ortogràfica al costat de la transcripció fonètica [entre claudàtors] que ofereix Coromines, i de la qual a voltes són incapaç de reproduir determinats diacrítics. Anoto els corresponents significats entre cometes simples; les citacions literals, entre cometes dobles, altes (‘’) o angulars (◊). I entre parèntesis, els llocs del *DECat* i el *DCECH* on es pot trobar la informació pertinent. El volum del material presentat, ensems amb l'exigu espai de què dispo, m'obliguen a inserir alguna glossa només de manera molt ocasional.

- *ababol* ‘rosella’ (*DECat* I, 1a34–37; *DCECH* I, 232a42–46).
- *aconortarse* ‘conhortar-se’ (*DECat* II, 882a14–16).
- *adragón* ‘rèptil sauri del gènere *Gecko*’ (*DECat* III, 196a21–25). *Vid. grípia*.
- *ajupe* [*abúpe*] ‘aljub’; *L'abúp* [nom de lloc] (*DECat* I, 203b2–6).
- *alferrazar/alferrasar* (*DCECH* I, 151b44–50); variants que corresponen al verb d'àrea valenciana *alfarrassar* (*DCVB*), que inclou el *DIEC* amb la següent definició: ‘Ajustar a un tant alçat (esp. els fruits en verd)’.
- *allatonero/aligonero/ligonero/latonero* (*DECat* v, 121a50–b10; *DCECH* III, 605a2–3); són totes variants per a la designació del ‘lledoner’. *Vid. cáicaba* ‘lledó’.
- *alterón* ‘alteró, alturó’ (*DECat* I, 229b13–16).
- *amerarse* (*una persona, una olla, los ladrillos*) (*DECat* I, 264a48–53; *DCECH* I, 243a5–8).
- *ánguila*, en lloc d'*anguila*; «ultracorrección de la tendencia aragonesa a hacer llanos los esdrújulos» (*DCECH* I, 273a29–35).
- *ansa*, variant primària respecte de *nansa* (*DECat* v, 877a57–60).
- *arrañar* ‘aranyar’ (*DCECH* I, 311b50–56).
- *asnacho*, *Ononis tridentata* (*DCECH* I, 379a39–42).
- *azagador* ‘assegador’ (*DECat* VII, 584b44–48).
- *baga o bagueña* ‘llaçada’ (*DCECH* I, 454b32–34).
- *baladre*; *Fuente-Baladre* (nom de lloc) (*DECat* I, 563a7–9).

- *balda* (DCECH I, 472a56–58).
- *baldragas* ‘home fluix’ (DCECH I, 478a15–17).
- *bambolla*, variant del catalanisme *bombolla* (DECat II, 79b58–60).
- *barchilla*, “1/12 part d’un *cabiç* de trigo” (DECat I, 643a15–17).
- *barral*, “una mena de porró” (DECat I, 671b16–17).
- *basca*; “fer *basca* parlant del temps, i es diu *tenir basca* o *estar bascó*s del qui pateix la sensació depriment que produeix la xafogor” (DECat I, 700b44–47; DCECH I, 534b52–54).
- *botinchado*, ‘botinflat’ (DECat II, 172a2–4).
- *bromera* ‘escuma’ (DECat II, 267a49–52).
- *bros(s)a* ‘herba silvestre, herba no conreada’ (DECat II, 274a31–34; DCECH I, 676a58–b8).
- *bolchaca* ‘butxaca’ (DECat II, 358b40–41; DCECH I, 701b9–10).
- *cáicaba* ‘lledó’ (DCECH I, 737b28–36). *Vid. allatonero* (i variants) ‘lledoner’.
- *calcero* [kálθero] ‘calcer’ (DECat II, 416b55–59).
- *cale* (*no le —; ya no —*); *no calía que lo hicieran* (DECat II, 427b31–37).
- *cándalo*, ‘branca de pi’ i figuradament ‘estalactita’ (DCECH I, 800b15–22).
- *cañuto*, variant de *canuto* (DCECH I, 826a52–b1).
- *casca*, variant de *cáscara* (DCECH I, 906b21–30).
- *catxapera/gatxapera* ‘lloriguera, cau de conills’ (DECat II, 637a20–24).
- *chano-chano* ‘poc a poc’ (DECat VI, 583a3–8).
- [E] *charco* [çárko] *la Polla* [nom de lloc] (DECat IX, 463b59–464a3).
- *chular/siular* ‘xiular’ (DECat IX, 564a49–54).
- *ciscla*, tipus de planta; potser ‘canyís’, *Phragmites communis* (DCECH V, 263b22–25).
- *clocha*; *la kolóča*; *la Klóča* (nom de lloc), *Valacloche*, municipi de la prov. de Terol, immediat al NE. de la ratlla del Racó d’Ademús; cognom val-arag. *Vanacloche* (alguns *-cha*), i com a nom de lloc *Vanacloig*, llogaret agregat a Chulilla (vora el Villar) (DECat II, 769a43–60).
- [en] *cloquetas* i *clocarse*, corresponents al cast. *en cuclillas* i *ponerse en cuclillas* (DCECH II, 265b21–24).
- *coch*, veu onomatopèica per cridar el porc (DCECH II, 114b18–19).
- *cocio/cosiol* ‘cossi’ (DCECH II, 283b8–13; DECat II, 994b10–26).
- *corfa* (DECat II, 934b42–44; 935b22–23).

- *(el) corriente*, substantiu de gènere masculí, com en cat. *(el) corrent* (*DECat* II, 957a56–b1).
- *cuchareta* [*kučaretas*] ‘cullereta, capgròs’ (*DECat* II, 1102b19–22).
- *cuquillos* («A Olocau del Rei anomenen *cuquillos* els habitants del poble aragonès de Cantavella») (*DECat* II, 1087b22–24). *Vid.* 4.1.
- *curro* ‘manc’ i ‘esquerrà’ (*DECat* II, 1112a25–28; *DCECH* II, 300a20–25).
- *desocupar*, ‘parir’, eufemisme (*DCECH* I, 710b39–41).
- *desfisiOSO*, «displicente» (*DECat* III, 84a3–5).
- *dita*, «lo que se ofrece cuando se subasta algo» (*DCECH* II, 432a35–48).
- *endeñarse* ‘infeccionar-se’ (*DECat* III, 132b35–38).
- *enruna*, «el conjunto de escombros, cascotes y desperdicios que salen de las obras» (*DECat* VII, 534b30–55; *DCECH* II, 638b28–29).
- *enza/ensa*, «señuelo» (*DECat* III, 414a27–31; *DCECH* II, 649b15–19).
- *escalfido*, «enmohecido» (*DCECH* II, 667b49–50).
- *escurrujía* [*eskurrubía*], herba silvestre i medicinal (*DECat* II, 962a59–b8).
- *esculla* [*eskulla*] (*DECat* III, 562b56–563a2).
- *espedriega/pedriega* (*manzana* —) (*DCECH* I, 382a42–b12).
- *espolsar*, «sacudir, quitar el polvo; sacudir la fruta para recolección» (*DECat* VI, 664a51–54).
- *estovaja* [*estobába*], en singular, correspon al cat. *estovalles* (*DECat* VIII, 680b44–45).
- *estropicio* (*DCECH* II, 813b23–30).
- *falca* (*DECat* III, 855b45–47; *DCECH* II, 836b49–50).
- *falordia*, variant del mateix tipus lexical que el cat. *falòria* o *falòrnia* (*DECat* III, 869a26–32; *DCECH* II, 840b6–7).
- *farnaca*, ‘llebreta, cadell de llebre’ (*DECat* III, 897a50–52).
- *gachaponico*, derivat de *catxap/gatxap*, ‘conill jove’ (*DECat* II, 637a41–42).
- *galce* ‘galze’ (*DCECH* II, 620a12–20).
- *galdufa* ‘baldufa’ (*DECat* I, 589a30–32; *DCECH* III, 34a11–13).
- *gaiata* (*DECat* IV, 258b27–29).
- *galima*, «hurto frecuente y pequeño»; *La Cruz de la Galima* (nom de lloc) (*DCECH* III, 40b14–17).
- *gallet* (*al*—), ‘al galet [beure —]’ (*DECat* IV, 287a40–51).
- *gallo*, «borbotón de un líquido que brota o hierve» (*DCECH* III, 22b53–58).

- *gaña*, com en cat. *ganya*; correspon al castellà comú *agalla* (DCECH I, 69b43–47).
- *garra*, ‘cama’ o «pantorrilla» (DECat IV, 381a31–37); *garra(s)*, «‘piernas delgadas’»; *estirar la garra*, «‘morir’»; *garrear*, «‘patalear’»; *garrón*, «‘calcañar’»; *garroso*, «‘patituerto’» (DCECH III, 103a31–41, 107a7–10).
- *gayubasa*, arbore de la *gayuba*, «‘uva de oso’, *Arctostaphylos uva-ursi*» (DCECH III, 135a9–10).
- *girar(se)* ‘girar, tombar’ (DECat IV, 506a12–17).
- *gobanilla* ‘canell’ (DCECH II, 229a28–32).
- *gripia* ‘vibra, escurçó’ (DECat IX, 269a47–53). *Vid. adragón*.
- *guipar* (DCECH III, 271a30–32).
- *guisque*, ‘vesc, visc’ (DECat IX, 182a53–b4; DCECH, V, 830b 3–7).
- *hardacho*, ‘fardatxo, llangardaix’ (DECat V, 73a48–51).
- *jeta* ‘aixeta’ (DECat, I, 112a7).
- *judías* ‘mongetes, fesols’ (DCECH I, 222b51–52).
- *laminero*, ‘llaminer, llèpol’ (DECat V, 51a18–20).
- *liçaga* (o *liòaga*), ‘nissaga’, «casta, origen o calidad de los animales o personas»; «No te fies d’esas, porque son de mala *lisaga*» (DECat X, 34a29–49).
- (*a*)*liza*, «zanja para los cimientos de un edificio» (DECat X, 34a49–b1).
- *lladriola* ‘guardiola’ (DECat V, 23a31–36).
- *lomillo*, “en lloc del cast. comú *solomillo*” (DECat V, 244b30–32).
- *madrija*, «pez de río; cosa pequeña entre las de su género» (DCECH III, 755a58–60); *madrina* [errata, per *madrija*] (DECat V, 478a22–24).
- *mancha* ‘manxa’, en lloc del cast. *fuelle* (DCECH III, 799b4–7; DECat V, 443b51–54).
- *mandria*, «haragán», «egoísta» (DCECH III, 802b6–8).
- *manifacero*, ‘manifasser’, «entrometido» (DECat V, 328b27–34; DCECH III, 820a1–5).
- *maño* ‘germà’ (DCECH III, 835b8–10).
- *mardano* ‘mardà, mascle de l’ovella’ (DECat V, 496b50–497a5; DCECH IV, 158a23–27).
- *margallón* ‘margalló’ (DCECH III, 851b1–7).
- *mascarar*, «tiznar»; *mascara*, «tizne» (DECat V, 514a8–10; DCECH III, 870b1–4).

- *memoria* (echado de —), “com «el que se acuesta panza arriba»” (*DECat* v, 562b21–25).
- *mezclía* ‘migdia’ (*DECat* v, 671b50–52).
- *mida*, «medida» (*DECat* v, 639a52–b3).
- *milocha* ‘milotxa, estel’ (*DECat* v, 684b59; *DCECH* iv, 76b13–20, 77a15–17).
- *naya*, «galería, en palacio, iglesia, etc.» (*DECat* v, 870a45–b12).
- *nevasco*, ‘nevàs, nevada forta’ (*DECat* v, 919b10–11).
- *niquitoso*, ‘home fastijós, que causa molèsties’ (*DECat* v, 900b19–22).
- *orage*, *el buen orage* ‘el bon temps’; «Haze buen (o mal) *orage*»; i la loc. *estar alguno de mal orage*, «estar rabioso, nervioso» (*DECat* vi, 89b11–18).
- *palomica* ‘papallona’ (*DCECH* iv, 357b59).
- *pan-quemao* [paŋkemaɔ], una mena de pa cremat (cuit o torrat?) (*DECat* vi, 147a21–26).
- *pansa* (*DECat* vi, 230a53–60; *DCECH* iv, 418a8). Sobta que inclogui els derivats *pansido* («enmustiado, pasado, arrugado») i *pansirse* («enmustiarse») com a propis d’Albacete i Múrcia, i en canvi no esmenti els testimonis xurros de *pansido* («seco, marchito, sin jugo»: Torres Fornés, 1903: 267; «secado, marchito»: Llatas, 1959, II: 107) i *pansise* (Llatas, *ibídem*); aquest, amb pèrdua de la -r- de l’infinitiu davant del clític *se*.
- *parar la mesa*, com en cat. *parar taula* (*DCECH* iv, 393b45–46).
- *perpalo* ‘perpal’ (*DCECH* iv, 661b8–15).
- *pésol* (*DCECH* iii, 276b45–46).
- *pro(u)*; «comer y beber hasta que tengamos *pro*»; «aún podría desir más, pero *pro* t’he digido, *pro*»; “«hay muchos barrancos», i en acabar d’anomenar-los: «Barranco ‘l Collau... i próus»” (*DECat* vi, 834a23–33).
- *punchón* ‘punxó’ (*DCECH* iv, 696a48–b4). Trobo a faltar la menció de testimonis xurros d’altres derivats de la mateixa família lèxica, com ara l’infinitiu *punchar* (Torres Fornés, 1903: 268; Llatas, 1959, II: 136).
- *purna* ‘espurna’ (*DECat* iii, 670b19–23).
- *quebrantada* [kebrantá] ‘solsida’ (*DECat* viii, 54b6–7).
- *ráfel* ‘ràfec’ (*DECat* vii, 35b38–43; *DCECH* iv, 752b13–22).
- *restrojo* ‘rostoll’ (*DCECH* iv, 790b53–55).
- *rocha* ‘pendent’; correspon al cast. *cuesta* (*subir una rocha empindongada*); «*rochudo* ‘empinado’ y *rochero* ‘paraje de cultivos empinados’» (*DCECH* ii, 449b45–57; v, 44a35–45).

- *rodancha*, «lonja de pan, queso, tocino, etc.» (*DCECH* IV, 830a10–22, 831a8–10; *DECat* VII, 372a49–57).
- *rodeno*; “«el terreno *rodeno*» opositat a «terreno calar»” *El Rodeno* (nom de lloc) (*DECat* VII, 390b33–48).
- *rónego*, «descarnado» (*DECat* VII, 447b45–57).
- *royo* ‘roig, vermell’; dóna com a exemple «escrito con tinta *roya*» (*DECat* VII, 400a21–26).
- *rusiente*, ‘candent com el foc’ (*DCECH* V, 99b24–28).
- *sáin* ‘sagi’; *ensainada* ‘pastís o coca feta amb sagi’ (*DECat* VII, 592a16–21).
- *sargantana*/*sargantena* (*DECat* VII, 680b55–59).
- *semo*, «hueco, sin jugo, raquíico» (*DECat* VII, 759b28–31).
- *sentir*, «do he *sentido* dir» (*DECat* VII, 803b5–7).
- *sucar* (*DECat* VIII, 133b14–16).
- *sueca* [*suéka*] ‘soca’ (*DECat* VII, 987b30–34).
- *sumsido*, «do mermado y aun seco» (*DECat* VIII, 59a26–29).
- *tarús* (*a* —), «sin calcular» (*DECat* VII, 115b26–39).
- *tejillo* «esquila pequeña’, ‘persona que se mueve mucho, que no está quieta’» (*DCECH* V, 494a25–31).
- *tiberio*, «bulla, escándalo, confusión, desorden» (*DCECH* V, 482b22–25; *DECat* VIII, 479a4–7).
- *tollaga*, “nombre de la planta erizo” (*DCECH* V, 529b45–46).
- *topetar*, «hallar, encontrar’» (*DCECH* V, 548a18–21; *DECat* VIII, 565b38–42).
- *tou*/*tobo*, «hueco», «mullido» (*DECat* VIII, 675b21–26).
- *tozar*, «‘topetar los animales’, ‘porfiar neciamente’»; *tozudo*, «‘testarudo’»; (*DCECH* V, 570a15–27; *DECat* VIII, 649b34–43). A propòsit de *tozudo*, és ben interessant el comentari següent: “[...] del aragonés y del catalán partió el vocablo, pero hoy se emplea en el Centro en calidad de voz afectiva, extensión que se explica por la fama de pertinaces de que gozamos catalanes y aragoneses” (*DCECH* V, 570a23–27).
- *trebajar* [*trebahar*], amb el mateix vocalisme pretònic que el cat. *treballar* (*DECat* VIII, 735b43–45).
- *tarumba*, ‘confós, atordit, aclaparat’ (*DCECH* V, 705a56–57).
- *vago* ‘coma, valleta molt petita i poc profunda’ (*DECat* IX, 17b60–18a11). Forma ben representada en toponímia (*vid.* 4.1).

- *viscorniáu*, corresponent al cast. *biꞥco*, ‘guenyo, guerxo’ (*DCECH* I, 597a 34–35).

6 A manera de conclusió

El projecte d’informatització del *DCECH* que des de fa anys desenvolupa el Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona (Blecuà / Clavería, 1999: 39; Clavería / Torruella, 2005), i que (segons em comuniquen els seus responsables) es troba pròxim a la seva compleció, permetrà de fer cerques o rastrejos sistemàtics d’elements clau, que ajudaran no poc a orientar-se en aquesta part de l’obra de Coromines. La corresponent base de dades possibilitarà, per exemple, la detecció sistemàtica dels llocs on apareix l’element *churro*, el topònim *Segorbe*, o el nom de Josep Giner, que guiaran cap a nombroses informacions sobre lèxic de l’àrea ací tractada. I fóra desitjable que algú endegués i completés un projecte similar amb el *DECat* (i amb l’*Onomasticon*).

A falta encara d’eines d’aquesta mena, la tasca de recol·lectar informacions com les relatives al lèxic *xurro*, ben feixuga, la comparo a la d’un boletaire que indaga i remena pel bosc corominià. Li caldrà constància, intuïció i fortuna per trobar el que busca. Estic convençut, doncs, que la relació alfabètica prèvia és lluny de ser exhaustiva. Constitueix en tot cas una mostra generosa que remet a llocs en què Coromines tracta del lèxic dels “altres valencians”.

El conjunt d’informacions sobre aquest lèxic en els dos diccionaris etimològics permet constatar:

- 1) L’ús habitual de *xurro* / *churro* com a designador dels components lingüístic, territorial i humà.
- 2) L’absència de fonts bibliogràfiques recents i el recurs principal a una obra prou antiga, publicada un parell d’anys abans del naixement de Coromines (Torres Fornés, 1903), així com un tractament prou erràtic pel que fa a la varietat de Titaguas.
- 3) L’asistematicitat (ben característica) de la citació bibliogràfica.
- 4) Un millor coneixement de determinats parlars de frontera lingüística, com els d’Olocau del Rei o l’Alcúdia de Veo, que sens dubte li quedaven més a mà en les seves excursions dialectals pel domini català.
- 5) L’aprofitament d’informacions transmeses per col·laboradors com Josep Giner i Joseph Gulsoy.

Bibliografia de referència

- ALEANR* = Alvar, Manuel (con la colaboración de Antonio Llorente, Tomás Buesa y Elena Alvar) (1979–1980): *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, Zaragoza / Madrid: Diputación Provincial / C.S.I.C. (12 vol.).
- Blecua, José Manuel / Clavería, Gloria (1999): «La lexicografía castellana, antes y después de Joan Coromines», in Solà (ed.), 29–43.
- Clavería, Gloria / Torruella, Joan (2005): «Base de datos para un corpus de documentaciones léxicas», in: Pusch, Claus D. / Kabatek, Johannes / Raible, Wolfgang (ed.): *Romanistische Korpuslinguistik II: Korpora und diachrone Sprachwissenschaft / Romance Corpus Linguistics II: Corpora and diachronic linguistics*, Tübingen: Narr, 215–228.
- DCECH* = Coromines, Joan, con la colaboración de José A. Pascual (1980–1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos (6 vol.).
- DCVB* = Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1968–1969): *Diccionari català-valencià-balear*, Palma de Mallorca: Editorial Moll (10 vol.).
- DECat* = Coromines, Joan (1980–2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Caixa d’Estalvis i Pensions de Barcelona “la Caixa” (10 vol.).
- DIEC* = Institut d’Estudis Catalans (1995): *Diccionari de la llengua catalana*, Barcelona / Palma de Mallorca / València: Edicions 3 i 4 / Edicions 62 / Editorial Moll / Enciclopèdia Catalana / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- DRAE* = Real Academia Española (22001): *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Fuster, Joan (1962): *Nosaltres, els valencians*, Barcelona: Edicions 62.
- García Mouton, Pilar (2003): «Petites bêtes y etnotextos en el *Atlas Lingüístico y etnográfico de Castilla-La Mancha*», in: Caprini, Rita (ed.): *Parole romanze. Scritti per Michel Contini*, Alessandria: Edizioni dell’Orso, 151–163.
- García Soriano, Justo (1932): *Vocabulario del dialecto murciano*, Madrid: C. Bermejo, Impresor.
- Gargallo Gil, José Enrique (1986): «Problemes en la interpretació d’algunes afinitats lèxiques entre el valencià i els parlars “xurros”», in: Veny, Joan / Pujals, Joan M. (ed.): *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua*

- i Literatura Catalanes*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 647–658.
- (2002a): «Ecologia i caracterització dels parlars xurros», in: Casanova, Emili / Martí, Joaquim / Saragossà, Abelard (ed.): *Estudis del valencià d'ara. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana. En homenatge al Doctor Joan Veny*, València: Denes Editorial, 173–191.
- (2002b): «Dues menes de frontera (lingüística i administrativa), diversos models de parlars (i de parlants) xurros fronterers», *Caplletra* 32, 127–141.
- (2004): *Habla y cultura popular en el Rincón de Ademuz*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (*Revista de Filología Española*, Anejo 96).
- GEC = *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 21986.
- Gulsoy, Joseph (1963–1968): «L'origen dels parlars d'Énguera i de la Canal de Navarrés», *Estudis Romànics* XII, 317–338.
- (1970): «The background of *xurro* speech of Upper Mijares», *Romance Philology* XXIV, 96–101.
- Llatas, Vicente (1959), *El habla del Villar del Arzobispo y su comarca*, Valencia: Diputación provincial de Valencia (2 vol.).
- López Puyoles, Luis V. / Valenzuela La Rosa, José (1908): «Colección de voces de uso en Aragón», in: Borao, Jerónimo (21908): *Diccionario de voces aragonesas*, Zaragoza: Imprenta del Hospicio Provincial, LVII–LXXIX.
- Menéndez Pidal, Ramón (1980): *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*, Madrid: Espasa-Calpe.
- Monzó Nogués, Andrés (1951): «El Mijares y el Mijarense», *Anales del Centro de Cultura Valenciana* XIX, 41–65, 93–120, 187–249.
- Nebot Calpe, Natividad (1984): «Germanismos y arabismos en el habla castellano-aragonesa del Alto Mijares y del Alto Palancia (Castellón)», *Archivo de Filología Aragonesa* XXXII–XXXIII, 47–99.
- (1991): *Toponimia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Castelló: Diputació de Castelló.
- Primitiu, Nicolau (1936): *El bilingüisme valencià*, València: Impremta Josep Melià.
- Solà, Joan (1999): «L'obra de Joan Coromines», in Solà (ed.), 193–210.
- (ed. 1999): *L'obra de Joan Coromines. Cicle d'estudi i homenatge*, Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.

Torres Fornés, Cayetano (1903): *Sobre voces aragonesas usadas en Segorbe, Valencia* [sense indicació d'editorial].

Vàrvaro, Alberto (1999): «Joan Coromines y la lingüística romànica», in Solà (ed.), 17–27.

Mapa a la dreta: Llocs de referència

